

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Vasara Vilniuje prieš šimtmetį

2012-08-16

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Kultūros istorija

AUTORIUS: Juozapas Paškauskas

DATA: 2012-08

Vasara Vilniuje prieš šimtmetį

Juozapas Paškauskas

Antroje XIX a. pusėje Rusijos imperijoje prasidėję socialiniai ir ekonominiai procesai – sparti urbanizacija, po truputį demokratėjanti visuomenė ir išgalinti komercinė kultūra – Vilnių pasiekė pačioje XIX a. pabaigoje. Dėl šių aplinkybių miestas, Andrzejaus Romanowskio žodžiais, „tapo mažiau nei pirmaplanis, bet daugiau nei provincialus“¹. To pakako, kad Vilnių per daug nevēluodamos pasiektų, pavyzdžiui, naujausios teatro mados, kad čia trumpam pasirodymui sustotų Varšuvos – Sankt Peterburgo geležinkeliu keliaujančios Europos scenos žvaigždės, būtų surengtos aukšto lygio dailės parodos, prekiaujama prabangiu vynu ar demonstruojami naujausi mokslo pasiekimai. Kita vertus, „provincialus“ šiuo atveju reiškia, kad naujosios kultūros recepcija vyko slogiomis sąlygomis, kai, pasak dailininkės Marianos Veriovkinos, karaliavo pilvas, o šnekos apie progresą dažnu atveju likdavo tuščios. Todėl naujam kultūriniam sumanymui neretai pritrūkdavo tęstinumo: arba kūrėjas išvykdavo iš miesto, arba, kaip rodo kai kurių draugijų ar po kelių metų bankrutavusių *Vilniaus žinių* pavyzdys, iniciatyva netrukdamo išblėsti.

Artėjant vasarai rimtesni planai ar užsiėmimai būdavo atidedami rudeniui. Po truputį išimami antrieji langai ir tarp jų stovintys sieros sklidini indai, o likę praveriami, kad patalpų vidun įeitų gaivaus oro. Parkuose ir aikštėse sprogo medžių, krūmų ir gėlių pumpurai – miestas šilo ir žaliavo, teikė pavėsį ir kartu gelbėjo nuo dulkinų gatvių. Prieš Velykas ir ruošiantis Pesach pradėdama kuoptis namie: šveičiama, gramdoma, plaunami ir šluojami įvairiausi nešvarumai, dulkės, suodžiai ir per metus susikaupę glitėsiai. Beveik kiekvieno namo languose ir balkonuose džiūdavo patalynė². Su plūstelėjusia vasaros karščio banga paprastai žmonės imdavo atostogas, traukdavosi iš miesto pas gimines į kaimus ar kurdavosi vasarvietėse. Likusieji gaivindavosi maudynėmis Neryje, eidavo pasivaikščioti į parką ar užmiesčio miškus.

Anot statistikos, XIX-XX a. sandūroje klimatas šilo, 1902-1909 m. – santykinai vėso,

1910-1921 m. - vėl šilo, o žiūrint iš kelių šimtmečių perspektyvos net sakoma, kad tuo metu vasaros trukdavusios 13 parų trumpiau nei norma, nes prasidėdavusios vėliau³. Tačiau tvankiomis liepos dienomis, kai visą dieną pro langus pučia įkaitęs vėjas, girdėti miesto triukšmas ir tvyro dulkės - vasara vis tiek atrodo karšta ir varginanti.

Gana gerai miesto laisvalaikio kultūrą vasaros mėnesiais apibendrina Dominyko Šidlausko 1906-1908 m. dienoraštis⁴. Jo autorių - valstiečių sūnų Domą, pabaigusį Liepojos gimnaziją ir išklausiusį kelių metų kursus Leipcigo universitete, į Vilnių atginė imperijoje vykę socialiniai ir politiniai procesai - 1905 m. revoliucija, politinis kalinimas ir vėliau sekusi politinė amnestija.

Reginys labai gražus: nelygus, apžėlęs traškusiais gluosniais kalno kampas; dešinėj Gedimino kalno dalis. Ta kalnis priaugusi įvairių medžių, iš kurių kyšo pavieni neaukšti trobesiai. Tolimoj matomas Šumano kafešantanas ir miesto dalis. Vakaraus iš ten skrenda orkestro garsai ir kartais matomos ugnys. Tankiai girdėti paukštelių čiulbėjimas ir nemalonus pavarnių krankimas: šie pagal Vilnelę medžiuose turi lizdus. Kalnu tankiai laipioja einanti pasivaikščiotojų ar pasišnekėtų su areštuotaisiais.⁵

Jaunuolis, gal kiek neįprastai, miestą regi pro kalėjimo langus, tačiau jo žvilgsnis užfiksuoja Vilniaus pramogų parkus, kurių žymiausias - Šumano restoranas Botanikos sode. To meto imperinio kalėjimo tvarka buvusi tokia laisva, jog vienas kalinys su keliais karininkais kalėjimo komendanto buvo aptiktas besilinksminantis šiame kafešantane.

Vakarietiškas restoranas, į kurį turbūt lygiavosi bent kelios miesto maitinimo įstaigos (Vilniaus bajorų klubo, prabangesnių viešbučių, pavyzdžiui, „Saint Georges“, „Bristolio“ restoranei) buvo išrastas prieš pustrėčio šimto metų kaip alternatyva kuklioms užėigoms. Tai vieta, skirta mėgavimuisi maistu, dirbanti tik fiksuotomis valandomis, turinti turtingesnę nei tradicinių užėigų valgiaraštį, čia galima ateiti vienam arba su kompanija, prisėsti prie atskiro staliuko ir apmokėti individualią sąskaitą. Nuo pat jo istorijos pradžios tai buvo gana demokratiška vieta (viskas priklausė nuo piniginės) ir būtent šiose įstaigose miestiečiai pradėjo mėgautis aristokratijos stalo malonumais.

Susibūrimai

Netrukus Šidlauskui ir kitiems politiniams kaliniams paskelbiama amnestija ir jis, turėdamas paskirtą 44 rb. per mėnesį paramą, iš kalėjimo keliauja pas Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį, kurio namai Tilto gatvėje aptariamą metu buvo vienas lietuvių traukos centrų (be kita ko, čia veikė ir „Vilniaus kanklių“ salė bei valgykla). Neradęs šeimnininko, Šidlauskas dar spėjo „pasirėdyti ir nudrožti teatran“, kur dar neprasidėjęs vaidinimas „Pilėnų kunigaikštis“. Po spektaklio apie 23.30 jis užsuka į *Naujosios gdynės* redakciją „pasišnekučiuoti“ ir tik tada grįžta namo ilsėtis.

Draugijos, autoriaus minimos redakcijos ar net Šv. Mikalojaus bažnyčia buvo vietos, kur dažnai susitinkami pažįstami, kuriams visuomeninės, kultūrinės ar politinės veiklos planai. „Mikolojaus šventyklos šventoriuje jokio pažįstamo neberadęs užsukau svetainėn (Liet. Savitarpinės pašalpos draugijos butan). Nors žmonių tesusirinko nedaug, imta tartis apie rinkimus Dūmon.“⁶ Arba: „Nupėdinau „Nauj. Gdynės“

redakcijon. Radęs ją uždara užsukau prie Dr. A. Domoševičiaus užsisakyti pietų. Gatvėj sutiktas Petras Vileišis pakvietė apsilankyti⁷. Pirmosios legalios redakcijos, amžininkų liudijimu, buvo svarbios, bendraminčius suburiančios institucijos. Pavyzdžiui, Ona Puidienė apie savo pirmą darbą ir bemaž pirmąsias dienas apie 1905 m. Vilniuje rašo:

Dienraščio *Vilniaus žinios* redakcija [-] visų nuolatinių ir laikinų lietuvių etapo punktas, per kurį defiliuodavo kasdien visų srovių ir visokių sumanymų asmenys ir idėjos. Redakcijos darbo valandomis eidavo ir eidavo visokie tipai vienas už kitos[,] ir tai buvo man lyg kokia gyvų portretų galerija, per ką dieną iš dienos išsigydavau pažinčių su visais Lietuvos veikėjais ir buvo tai begalo žingeidu.⁸

Įsitvirtinti mieste, gauti gerą tarnybą nebuvo lengva ir, kaip sako Šidlausko bičiulis, dažnas dėl to įsirašydavo net į kelias draugijas. Tai rodo, kad to meto Vilniaus draugijos buvo skirtos ne vien kultūriniam akiračiui plėsti ar laisvalaikiui maloniai leisti, bet kartu ir duodavo praktinės, profesinės ar visuomeninės naudos. Tačiau vasarą draugijos apmirdavo: jų nariai išvykdavo vasaroti užmiestini, nesusirinkdavo į repeticijas, geriausiu atveju buvo surengiamos trumpos gastrolės po provinciją. Todėl Šidlausko sprendimas apsilankyti redakcijose, kuriose galima susitarti dėl darbo, ir kurių veiklą vasaros karščiai veikia mažiau – logiškas.

Kitą dieną jaunuolis jau su kvietimu vyksta į gegužinę užmiestyje, dabartinio Vingio parko link. Čia daug nepažįstamų žmonių, vyksta pasivaikščiojimai ir svaidymasis kankorėžiais, žaidžiamas „Skrajojantis paštas“, „Aguonėlė“, „Pelė ir katė“, „Kiškelis“ ir „Vanagėlis“⁹. Pastarajame žaidime, prisimena Šidlauskas, viena mergina taip smarkiai bėgiojo, kad parpuolė ir „kiek užvirto sijonas“. Vėliau žaidimus keičia choras: „girdėjau ir man dar nežinomų dainelių. Malonūs balsai, lenktiniaujanti su čiulbančiomis lakštutėmis, žavinga vieta, gražus oras džiugino ir kėlė sielą. [...] Buvo alaus, limonado, piragaičių. Grįžome namo 23 val.“¹⁰

Kitą dieną linksintis į Verkių priemiestį vykstama garlaiviu, gėrimasi parku ir rūmų ansambliu. Užnugaryje palikus dvokiantį ir be modernios kanalizacijos miestą, gamtoje jaučiama tikra atgaiva – „stačiai ryjamas gardus pušynų kvapas“¹¹. Pasivaikščiojus įsijungiama į pažįstamą ratą, o į miestą grįžtama valtelėmis, dainuojama, taškomasi vandeniui, o vėliau ir „šildomasi“ sėdint šalia merginų. Beje, flirtuoti, 23 ar vėlesnę valandą grįžti poromis iš gegužinių, kuriose dalyvaudavę ir iki pusantro šimto žmonių, sprendžiant iš Šidlausko dienoraščio, buvusi gana dažna praktika: „Liuoso laiko turiu labai daug, bet dar neišmokau, kaip reikiant sunaudoti: nieko dar nerašau ir tik skaičiau. 20, 24, 27 gegužės ir vakar dalyvavau Lietuvių gegužinėse. Laikas jose praeina gražiai ir smagiai, nes visuomet būna neblogų merginų“¹².

Šidlauskas dienoraštyje mini, jog pažįstamus dažnai sutikdavęs gatvėje – tokie susitikimai pavirsdavę vaikštynėmis iki vėlaus vakaro. „Grįždamas iš miesto ties dabokle (ne pirmą kartą!) sutikau [Verą ir Sonią, – J. P.] Juškaites, Burcevaites, Nadę Kiseliovą-Tomofiejėvą ir realistą [Barcevaitės Liusės brolių]. Linksmai paplepėjome ir nutarėme 23 d. padaryti ekskursiją į Žaliąjį ežerą. Visa kompanija mane lydėjo iki Petro šventyklos, o aš juos palydėjęs atgal sugrįžau namo po pirmos valandos naktį.“¹³ Dažnai sutiktieji pakviesdavo į savo saloną pabendrauti, pavaišindavo gėrimais, o gana erdvuose butuose žaisti įvairūs žaidimai, skambinta pianinu ar dainuota.

Minimi salonai pirmiausia buvo privačių namų kambarys svečiams priimti. Tokio pobūdžio patalpos atsirado augant miestiečių ekonominei galiai, kai buvo pradėta įrenginėti nuosavus ar nuomojamus prabangius būstus, kuriuos stengtasi apstatyti pagal tuometinį skonį ir kiekvieno supratimą, jaukiai ir prabangiai. Ištyrus nemažai atvejų, galima daryti išvadą, jog salonai, nors ir būdami vieta, kurioje šeiminkai galėjo suburti kviestinių pažįstamų kompaniją, daugiausia buvo moterų erdvė. Vyrai daug laisviau galėjo jaustis mieste – jie čia dirbo ir tai leido kasdien stebėti miesto modernėjimą. Be to, užuot ėję į namus, vyrai galėjo rinktis alternatyvą: taip pat prašmatniai „numebliuotą“ klubą, nemaž neprastesnę malonaus laiko leidimo vietą, kur gal net dažniau pasitaikydavo proga maloniai pabendrauti privačioje draugijoje. Į klubus burtasi megzti homosocialinių kontaktų, burtasi pagal kilmės, išsilavinimo ir kitokius požymius – tad tai buvo daug uždaresnės vietos nei draugijos. Todėl Šidlauskui, jaunam ir nelabai pasiturinčiam inteligentui, toliau aptariamo Vilniaus bajorų klubo gyvenimo iš arti patirti neteko.

Bajorų klubas

Anot miestų gidų, XX a. pradžios Vilniuje klubų buvo keletas: Bajorų, veikęs Oginskių rūmuose Milijonų gatvėje žiemą, o vasarą persikeldavęs į nuosavą namą Kryžių kalno papėdėje, už Botanikos sodo, taip pat Karininkų susirinkimo klubas dab. Šv. Ignoto bažnyčios teritorijoje, Šachmatų mylėtojų ratelis – Gedimino prospekte, Mavroso name¹⁴. Klubai jų nariams ištis galėjo priminti namus: panašus ir jų saloniškas interjeras, ir jų socialinė funkcija. Priešingai nei salonas namuose, klubas vyrams (iš esmės klubų nariai buvo tik vyrai) buvo erdvė, skirta užmegzti homosocialinį kontaktą, klube jie buvo apsirūpinę viskuo, kas būtina šiam kontaktui užmegzti ir palaikyti¹⁵.

Kokie buvo klubų narių poreikiai ir užgaidos aptariami laikotarpiu Vilniuje, geriausiai mums atskleis išlikę Bajorų klubo – *Klub Szlachecki* – dokumentai. XIX a. viduryje įsteigtas klubas ne itin skyrėsi nuo Vakarų Europos ir Rusijos imperijos klubų: susiburta pagal kilmę į erdvę, kurioje buvo galima patirti bendrumą, išgyventi panašius jausmus ir aptarti idėjas. Kas gi vienijo apolitiško Rusijos klubo narius? Ironiškai, tačiau gana taikliai į šį klausimą atsako XIX a. antros pusės Sankt Peterburgo gyvenimo liudytojas, kaip vienintelį bendrą interesą įvardijantis kortas. „Tik jos lygina ir apjungia žmones“, – tikina stebėtojas, pridurdamas, kad laikraščius ir žurnalus vidutinis klubo narys gali paskaityti ir namie¹⁶. Beveik po 60 metų, jau kuriant tautinę Lietuvos valstybę, *Darbo balsas* publicistas rašys, kad kortos yra pagrindinė kiekvienos šalies luomų pramoga, – ir Lietuva čia ne išmintis.

Kiek ašarų ir kiek brangaus laiko praleidžia prie kortų, viso neišmoksime, nes kiekvienas tą liūdną apsireiškimą žino. Tas bausis įpratimas yra išiplatinęs ne tiktai po Lietuvą, bet, galima sakyti, po visą pasaulį, tarpe visų luomų. [...] Kas gi lošia tomis kortomis? Lošia visi: pradedant nuo inteligento, kuris skaitos knygas ir laikraščius[,] baigiant paprasčiausiu nieko neskaitančiu rankpelniu darbininku.¹⁷

Aukštesniems visuomenės sluoksniams maistas, puotos, banketai ne tik leido demonstruoti savo turta, galią, rafinuotumą, tačiau visa tai kone tiesiogiai perkelti į lėkštę restorane užsisakius, pavyzdžiui, perkūno oželį. Luominėje visuomenėje socialiai save suvokdami asmenys taip pat turėjo suprasti, kad, pavyzdžiui, norint būti bajoru, reikia ir valgyti kaip bajorui. Ir, atvirksčiai, nenorintieji afišuoti savo kilmės,

pirmiausia turėjo keisti savo mitybą.

Deja, neaptikome išlikusio Vilniaus bajorų klubo valgiaraščio, – kitokį dokumentą, aiškiau parodantį čia besilankiusių valgymo tradicijas, jų kulinarines madas, vargu ar galime įsivaizduoti, – tačiau išlikusi klubo narių skundų knyga suteikia šiek tiek erdvės tyrimui. Nors klubo nariai raštu ir viešai skundėsi nelabai dažnai, tačiau plika akimi matyti, kad maistas buvo negarbingo sąrašo viršuje. Štai 1912 m. rugsėjo 15 (28) d. vienas turtingiausių vilniečių – I. Korwinas Milewskis¹⁸ – pietavimą klube lygina su lėtu nuodijimu: kaip jis teigia skundų knygoje, klube jis jau kelioliktus metus kiekvieną dieną valgęs *a la carte* (o mokęs *a vista*), tačiau dabar prašo pagal kompetenciją saikingai nubausti virėją ar bufetininką. Anot jo, prieš užsisakydamas, jis padavėjo pasiteiravęs, ar tikrai žuvis šviežia, patikintas, kad neapsiriks, užsisakė keptą starkį, tačiau patiektas valgis tiesiog dvokė dvėseną¹⁹.

1909 m. rugpjūčio 13 d. A. Aleksandrovičiaus įrašas taip pat pliekia maisto ir vyno kokybę, kuri tiesiog „smunkanti valandomis“. Anot klubo nario, vienas jo svečių čia užsisakęs veršienos antrektą ir nuo jo susirgęs.

Vynas neįmanomas. Praėjusiais metais klubas garsėjo savo vynais – dabar jie tiesiog blogi, kaip trečiarūšiame restorane. Atkemšami 3–4 buteliai raudono vyno, kurie akimirksniu virsta actu. Tai atsitikę nevieną kartą. Serviravimas – it mažo miestelio geležinkelio stotyje. Lėkščių puošimas gėlėmis ir herbu (sic!) – tiesiog beskonybės pavyzdys, kur tai matyta? Gėrimų taurės paduodamos be jokios tvarkos. Pačios taurės panašios į indus, kuriuose [žiemą tarp dvigubų langų, – J. P.] laikoma sieros rūgštis. Patarnautojai – skandalas! Jiems neprisiskambinsi, į klausimus atsako atmetiniu tonu ir taip pat nepagarbiai patarnauja. Matyti, kad niekas jų darbo neprižiūri ir nekontroliuoja. Šiandien klube apsilankiau 23 val. [...] Pareikalavau meliono, tačiau padavėjas atsakė, kad melioną gali patiekti tik dviems asmenims (buvau su 2 svečiais), o daugiau neduos. Tiesiog kuriozas! Gaila, kad tokia svarbi įstaiga savo narius galiausiai privers vakarieniauti stoties, o ne klubo restorane. Tačiau šiandien apie tai jau kalbama.²⁰

Panašiomis bėdomis skundžiasi ir kitas klubo narys, 1905 m. liepos 29 d. įrašęs, kad jis užsisakęs dubeltą (stulgį), tačiau patiektas paukštis buvo visiškai sugedęs. Taip pat nusiskundžiama ir aptarnaujančiu personalu, ir jį prižiūrinčiu intendantu²¹.

Neturint restorano meniu, labai sunku ką nors tiksliau pasakyti apie čia pietavusiųjų mitybos įpročius. Tačiau kontekstualiai galima pastebėti, kad be prabangių patiekalų restorane – kaip ir visoje XIX–XX a. sandūros Europoje – turėjo išsivirti įvairus maistas, patiekaluose veikiausiai dominavo gyvulių proteinais, cukrus bei alkoholis²². Aišku, čia pietavę bajorai, dvarininkai ir kiti tradiciniai privilegijuotieji visuomenės sluoksniai tokia dieta galėjo džiaugtis ir geru šimtmečiu anksčiau, tačiau naujai besikuriančiam miesto elitui ir buržuazijai (pavyzdžiui, čia pietavusiems Jonui Basanavičiui, Petru Vileišiui, Kaziui Puidai ar Jonui Kriaučiūnui²³) tokia mityba turėjo būti sveikintina inovacija.

Klube saugoma gausybė vynu ir kitų alkoholinių gėrimų amžininkams, tyrinėtojai ar skaitytojai gali sukelti minčių ne tik apie vartojimo seką, tradicijas, derinimą su maistu etc., bet ir apie ne tokius elegantiškus dalykus. Juk persisotinimas, persirijimas, saiko

nejautimas – mirtina nuodėmė, tiesa, XIX a. prancūzų maisto teoretikų bei gurmanų pastangomis gerokai sušvelninta. Vis dėlto svaiginimasis alkoholiu iki nebesusitvardymo neabejotinai laikytas žeminančiu garbę, silpno žmogaus nelaime. Ne atsitiktinai Vilniaus bajorų klube itin blogai vertinti įkaušę asmenys, jų keltas triukšmas ir skandalai. Gana tipiškas pavyzdys galėtų būti klubo nario N. E. Rotelio elgesys. 1901 m. spalio 30 d. skundų knygoje anonimų pažymėta, kad jis, būdamas neblaivus, pietų metu pradėjo garsiai keikti klubo tarnautoją, konfliktas nesiliovė įsikišus ir klubo sekretoriui²⁴. Apskritai tiek privačių asmenų pastebėjimuose, tiek to meto policijos ataskaitose buvo įprasta nederamą elgesį sieti su alkoholio padauginimu.

XX a. pradžios Vilniaus neošubravcų draugijos palaidą gyvenseną pašiepiančiuose eilėraščiuose nuolat kartojasi kortų ir vyno, alaus, pinigų švaistymo ir moterų motyvas²⁵. Nuo 1900 m. gana aktyviai Vilniuje pradėję reikštis neošubravcai (*Neo-Szubrawcy*) pabrėžė sąsajas su beveik prieš šimtmetį Vilniuje panašiai veikusiais šubravcais, todėl, lenkų literatūros istorikų manymu, ir sugebėjo ne vien kalbėti apie Vilnijos kraštui aktualias problemas, tačiau būti įdomūs ir skaitomi plačiojoje Lenkijoje²⁶.

„Argi norime, kad dėl moterų, vyno ir kortų / šaipytūsi iš mūsų būsimos kartos?“, – klausė neošubravcai²⁷. Po pseudonimais pasislėpę Janas Kottas (Sodalis Hejden), Michał Minkiewiczius (Sodalis Druszejko), Tadeusz Wryblewskis (Korwin), Michał Węslowskis (Wadwicz), Tadeusz Dembowski (Sariusz) ar net Ferdinandas Ruszczycas (Mszczuj)²⁸ neigiamus miestiečių įpročius pašiepdavo, apie juos rašydami pirmu asmeniu, dažniausiai pristatydami komiškas situacijas, kuriose patys ir buvo pagrindiniai veikėjai. Pavyzdžiui, kalbėdami apie Sikorę, piktnaudžiaujantį vynu tol, kol nuvirsta ant klubo grindų, arba apie Korwiną, besilinksminantį moterų draugijoje, kol jos supranta jį bankrutavus²⁹.

Šiuose pasakojimuose kartojasi bendraminčių priesaikos vieni kitiems neišklysti iš doros kelio, ir lygiai taip pat nusiskundimai – dažniausiai skaudama galva ir palengvėjusia pinigine – jų neištesėjus: nuklydus į Šumano restoraną ar pas poniją Ryżą Gołąbkową, viešnamio Bokšto gatvėje šeimininkę. Didžiausius pavojus bičiuliams kelia degtinė, kortos ir, dėl neaiškių priežasčių, šachmatai:

Degtinės visiškai atsisakykim, tačiau su

nekaltaisiais gėrimais, tokiais

Kaip vynas, alus ir senas midus galime susitaikyti;

Užtat kortų ir šachmatų jokiū būdu

Negalime leisti po smuklės stogu.³⁰

Iš tiesų šalia „nekaltųjų“ gėrimų – vyno, alaus, midaus – neošubravcai paprastai nesmerkia ir „jokios žalos“ nepridarantių moterų, kurias draugija gina nuolat: „Moteris, starka, vynas, viskas Dievo dovana. / Kortas sugalvojo velnias, jomis jis spendžia spąstus. / Kortomis nelošt!“³¹

Panašiai šis „linksmasis“ Vilniaus gyventojų sluoksnius matytas ir iš šalies. Štai lenkų tyrinėtojas Romanowskis pateikia tokią citatą iš Antonio Orłowskio paskvilio „Gėda Vilniui“, išspausdinto Varšuvos žurnale *Mucha* 1910 m.:

Bet užtat lošimas vyksta Bajorų klube,

Butelių kamščiai šaudo ligi ryto,

Nuo šio vaizdo gūžiasi žemė,

Tačiau pasileidėliai trunka pas Šumaną.

Niekas sušukti „nešlovė!“ neišdrįs

Ir nė vienas nedega iš gėdos –

Neatpažintų tėvai jūsų veidų,

Jei iš kapų supelėjusių prisikeltų!³²

Vilniaus bajorų klubas buvo malonaus laiko leidimo vieta ne tik smaguriams, kortų lošėjams ar kitokiems iš doros kelio išklystantiems asmenims, tačiau ir kitokio laisvalaikio šalininkams. Po pietų, gal surūkius vietoje pirktą cigarą (jų siūlyta net 22 rūšių, o visos atsargos įvertintos 632,30 rb.³³), buvo galima pasivaikščioti dar XIX a. pradžioje Trijų kryžių kalno papėdėje įrengtame sode, kurio takeliai išvedžioti iki pat viršūnės. Klubas su Botanikos sodu buvo sujungtas mediniu tilteliu per Vilnelę, tad jo nariai galėjo pasivaikščioti ir po Botanikos sodą. Paprastai už įėjimą čia reikėjo mokėti 5 kap. (1890) ir, matyt, dėl to būta nuolatinių konfliktų tarp Šumano restorano savininko, renkančio pinigus už įėjimą į parką, bei Bajorų klubo, kurio nariams šią vasaros rezidenciją pasiekti buvo patogiausia ir greičiausia kaip tik per Botanikos sodą. Konflikto būta, nes yra išlikęs raštelis (be datos), skelbiantis, kad klubo nariams pakaktų įsigyti už 3 rb. bilietą visam vasaros sezonui, kurį parodžius, Šumano atstovai neturėtų teisės reikalauti susimokėti, be to, su šiuo bilietu būtų galima pakliūti ir į visus sode vykstančius koncertus, ir kitus mokamus pasilinksminimus³⁴.

Be pasivaikščiojimų klubo nariai galėjo aktyviai pailsėti ir paties klubo patalpose, kurios 1903 m. perstatytos pagal architekto Augusto Kleino projektą: iškilo dviejų aukštų medinis pastatas su bokšteliu, paviljone įrengta sporto salė.

Šalia klubo buvo įrengta ir lauko teniso aikštelė. Iš klubo dokumentų matyti, kad pajamos iš narių mokesčių, svečių įnašų, baudų, prekybos kortomis, biliardinės ir kėglinės, bilietų už maskaradus, pelno pardavus alkoholį ir cigarus, palūkanų už kapitalą etc. kasmet mažėjo, užtat pajamos iš lauko teniso aikštelės kasmet augo. Teniso rinktasi žaisti nuo pat ankstyvo ryto. Kai kurie klubo nariai net skundėsi iš to kylančiais nepatogumais. Antai klubo sargas kurį laiką į namus išsinešdavo vienintelį raktą nuo sandėliuko, kuriame buvo laikomas lauko teniso inventorių, o aštuntą valandą ryto jo darbe dar nebūdavo³⁵. Po žaidimo ištroškusieji galėjo atsigaivinti vieninteliu klube prekiautu mineraliniu vandeniu „Vittel“, kurio buteliukas kainavo 49 kap.³⁶, Arba, kaip prisimena teniso mėgėja Sofija Dembovskytė-Rūmerienė, žaidusi teniso partiją klube paeiliui su Edvardu Roppu, Juozapu Tiškevičiumi, Jonu Pliateriu-

Zyberku – pavakarieniauti³⁷.

Pramogų sodai

Vienas žymiausių miesto antreprenierių Ivanas (Izaokas) Šumanas vasarą lankytojus kvietė į išsinuomotą Botanikos sodą ir jame buvusį restoraną. Sodą jis įrengė tipiškai rusišku stiliumi, aptvėrė ir apstatė dekoruotomis medinėmis pavėsinėmis bei įrengė panašaus stiliaus vartus. Sode veikė ne tik aukščiausios klasės restoranas, bet ir vasaros teatras bei tiras. Lankytojų pramintas „Meška“, žiemą restoranas persikeldavo į Apreiškimo (Blagoveščenskaja, dab. Šv. Jono) gatvę Nr. 3, buvusius Pacų rūmus, kurie iki Pirmojo pasaulinio karo priklausė Vidaus reikalų ministerijai ir kuriuose, be Rusų nacionalinės sąjungos, veikė ir Rusų visuotinio susirinkimo restoranas „Russkij mir“³⁸.

Šumano restoranas buvo viena labiausiai išreklamuotų miesto pasilinksminimo vietų, čia gastroliuojantys *la belle et cūlubre* kvietė linksintis net per revoliucinius miesto įvykius bei jiems pasibaigus tvyrojusio nusivylimo metu. Kiekvieną vakarą nuo 22 val. siūlyta dalyvauti įvairiuose *Grande Soirūe d'Attractions*. Sprendžiant iš gausaus repertuaro, Šumano pramogų sode dominavo lengvieji žanrai (operetės, komedijos), juos lydėjo teatrališkumas, farsas, supo prabanga ir modernybė, garsi ir ritminga muzika, šokiai, juokai, benefisai ir pikantiški pastatymai. Šioje miesto scenoje buvo vaidinamos rusiškos pjesės³⁹, vyko humoristų ir akrobatų pasirodymai⁴⁰, skambėjo populiarios rusų atlikėjos Marijos Janovskajos, lenkų Dolskių dueto⁴¹, publikos divos Grigorijos Marmeladovos dainos (anot reklamos, „sudainuojanti viską, jei tik nesidrovi paprašyti“⁴²), *piano ledi* Margeretos Hove melodijos⁴³, ir įvairių tautybių (lenkų, prancūzų, italų, rusų, žydų, vokiečių) muzikos atlikėjų koncertai.

Sode įvairiomis progomis buvo organizuojami didieji pasivaikščiojimai, pritariant orkestrui vyko *Grand Bal-Masquū* su madingais tango, lokio ir du-stepo (*my-cmenz*) šokiais bei kabaretu iki 3 val. ryto, buvo vaidinami šaržai ir įvairūs juokai⁴⁴. Įvairiausios linksmybės, dažnai nuo pietų už 1,50 rb., šiame restorane prasidėdavo nuo 16 val. ir tęsdavosi iki trečios ryto, o kaina už įėjimą į Botanikos sodą svyravo nuo 15 iki 30 kap. Galima paminėti, kad dieną prabangiame restorane neretai buvo rengiami šeimyniniai vakarai, kvietę pasiklausyti muzikos ir pasižiūrėti aktorių pasirodymo, neperžengiančio miestiečių šeimai priimtino padoraus pasilinksminimo ribų.

Šumano pramogų pasaulis reprezentuoja ir paties restorano interjero pabrėžiamą (anot reklamos, *concert pour rire* vyksta moderno stiliaus patalpoje su šiuolaikiniais patogumais: sustiprinta ventiliacija, elektrinis apšvietimas, reiškiantis prabangą ir laiko pažabojimą)⁴⁵ modernų pasilinksminimą, kuriame dalyvavo įvairių tautybių miestiečiai.

Tačiau Šumanas nebuvo vienintelis tokio laisvalaikio organizatorius Vilniuje. Aludariams Lipskiams priklausė Šveicariškas sodas Subačiaus gatvės pabaigoje. Čia buvo terasomis besileidžiantis sodas su fontanu, restoranu ir vasaros teatru. Sprendžiant iš skelbimų gausos ir juose reklamuojamų renginių, galime tarti šią vietą buvus panašią į Šumano restoraną. Čia vyko įvairūs pramoginiai šou, kurie reklamose dažnai pristatomi kaip grandioziniai, tarptautiniai, vyksią tik kartą, nauji debiutai, atliekami žvaigždžių⁴⁶, neįprasti (pavyzdžiui, moterų imtynės⁴⁷, iki pat ryto griežiantis

italių damų orkestras⁴⁸). Pasirodymą čia surengė tarptautinė trupė „Fortūna“⁴⁹, artistė iš Amerikos Daily Heart⁵⁰, tarptautinio garso artistai Micci ir Pikardi⁵¹. Dažnai koncertus užbaigdavo maskaradai, mieste vykdavę nuo Kalėdų iki Užgavėnių, taip pat įvairūs šokiai, kurie pratęsdavo linksmybes iki 5 val. ryto. Maskaradas buvo ne vien naujametis įvykis, o gana dažna proga, vėl leista po 1905 m. liberalizacijos, pademonstruoti savo apdarus ir kaukes, rinkti aukas ir drauge pasilinksinti. Ši pramoga paprastai būdavusi teminė, pavyzdžiui, 1904 m. vykęs kiniškas maskaradas⁵² ar 1909 m. Miesto salėje surengtas tapytojo Stanisławo Jarockio apipavidalintas kaukių balius tema „Voro tinkle“⁵³.

Vieni žymiausių šio laikotarpio Vilniaus menininkų – teatro režisierė Nuna Młodziejowska, jos spektaklio scenografas Ferdynandas Ruszczycas, kompozitorius Michałs Liudomiras Rogowskis ir kiti – po spektaklio *Lilli Weneda* premjeros traukė į „Šv. Jurgio“ viešbučio restoraną. Čia, anot Ruszczyco dienoraščio, kelta daug tostų, o vėliau nutarta keliauti į Antakalnio užmiestį Pošpieszce. Iš centro tai buvę gana paprasta padaryti, nes nuo Katedros aikštės šis miesto pakraštys buvo pasiekiamas tramvajaus linija. Šalia stotelės veikė naktinis restoranas, iš kurio draugija (bent jau Ruszczycas) grįžo tik 8 val. ryto⁵⁴. Šią kompaniją galime drąsiai vadinti ryškia Vilniaus lenkų bohema, garsėjusia savo salonais, naujojo meno propagavimu ir puotomis „Europos“ viešbutyje. Ruszczyco dienoraštyje minimos jų aplankytos vietos, nors dažniausiai jos paminimos tik keliais žodžiais. Laisvalaikio tyrinėtoji iš šio dienoraščio paaikškėja toks 1909 m. birželio 5 d. maršrutas: kompanija patraukė į kabaretus, vėliau svečiuose griežė kvartetus, o improvizuoti šokiai tęsėsi iki ryto, galiausiai paryčiais bičiuliai užlipo į Pilies kalną⁵⁵.

Šumano kabaretą Ruszczycas aprašo kiek vėliau: tą vakarą dauguma lankytojų dėvi frakus, aplinkui skamba dainos, „melodeklamacijos“, o salėje balti staliukai ir kėdėse saujelė kaip prikaltų ir iškankintų „buržujų“. Tiesa, daugiau „šurmulio“ buvo kaimyninėje salėje, kurioje savo eilės laukė Šumano „žvaigždės“.

Verta atkreipti dėmesį, kad tose pačiose vietose vieną vakarą triukšmingai ir ilgai linksmintasi, kitą dieną paprasčiausiai ramiai, galbūt draugų rate, pietauta ir vakarieniauta⁵⁶. Vieną tokią vakarienę prisimena Sofija Dembovskytė-Rūmerienė:

Man atmintin įsirežė vakarienė po vieno spektaklio, kur buvo ponas ir ponia Leščinskai, advokatas Tadas Vrublevskis ir žinomas Varšuvos literatas, *Kurier Warszawski* redaktorius Władysławas Rabskis. Buvau tada savo dvidešimties metų žydėjime, turėjau kažkokią labai gražią skrybėlaitę ir mačiau, kad visiems labai patinku. Pamenu, kad mokėjau gerai kalbėti, mano protas buvo gerai ištreniruotas, nekalto flirto atmosfera mane visados uždegdavo, o kadangi labai daug skaičiau, turėjau apie ką kalbėtis. Ir žinojau, su kuo apie ką reikia kalbėti, o tai svarbu!⁵⁷

Kaip vėliau savo prisiminimuose dėsto Rūmerienė, Vrublevskiui, garsėjančiam erudicija ir atmintimi, neišsemiamos temos buvo masonerija, žydai, kapitono Šmitdo gynyba, tačiau jis galėjo visą vakarą kalbėti ir apie kvapus bei kvėpalus⁵⁸.

Prabangūs „Europos“ ar kiti Vilniaus viešbučiai pasiturintiems miestiečiams ne tik teikė modernaus restorano malonumus, tačiau leido naudotis ir kitais amžių sandūros išradimais, pavyzdžiui, viešbučio priimamajame esančiu telegrafu, telefonu ir pan.⁵⁹

Atėjus pavasariui, žinomų viešbučių ar kitų panašių įstaigų filialai įsikurdavo ir parkuose ar populiariesniuose užmiesčiuose. Pavyzdžiui, „Europos“ viešbučio restoranas atsidarydavo Verkių užėjoje „Šiaudinė“ (Słomianka), kur miestiečiai atvykdavo laivu arba, nuo 1914 m., autobusu. Antakalnyje veikė restoranėlis „Kinija“, „Saint Georges“ viešbučio restoranas „Medžioklis“ atidarydavo bufetą per gegužės mėnesio arklių lenktynes Antakalnio hipodrome. Lentvaryje veikė pramogų sodas „Rivjera“, kuriame buvo restoranas, cukrainė, kėglinė, biliardas, valtys pasiplaukiojimui, grojo orkestras⁶⁰. Žvėryne jau 1892 m. atsidarė Čiausovų kurhauzo paviljonas „Ermitažas“, kuriame veikė scena pasirodymams ir restoranas, o netoli Aušros Vartų Vilhelmas Kelleris įsteigė geležinkelio pramogų sodą „Arkadija“ su cirku, teatru, kėgline ir bufetu.

Parkai ir kelionės užmiestini

Šidlausko dienoraštyje neslepiamas susižavėjimas Vilniaus parkais ir skverais. „Kas per ypatingumas to Vilniaus! Eini per Veršininką[,] nugriebstyta pieva žaliuoja it gegužės pradžioj. Vilnelės žiotyse sąnašose žolė stačiai bujoja. Kur tik žvelgsi, vis atrodo, tartu, esi toli kur pietuose.“⁶¹ Minimas skveras, kuriame stovėjo paminklas Puškinui, išties buvo žalioji miesto erdvė, kuriai valdžia negailėjo finansų. Jų svarbą miestui galima interpretuoti įvairiai: viena vertus, tai buvo priemonė, iš dalies gelbstinti kanalizacijos neturintį miestą ir jo gyventojus nuo bjauraus tvaiko, vienas būdų pataisyti sanitarinę miesto būklę. Nemažiau svarbu pastebėti ir valdžios pastangą šiose erdvėse reprezentuoti imperiją: puošniausių Vilniaus skverų centre stovėjo Puškino, Muravjovo ar imperatorės Jekaterinos II paminklai. „Pasivaikščiojau po Botanikos sodną ir Veršininką. Šis savo geru sutvarkymu ir nušvietimu man labai patinka. Fantastiškai gražiai atrodo už Vilnelės bajorų klubas. Išvaikščiojus teatro publikai grįžau namon.“⁶²

Kaip biografinėje esė apie Rūmerienę rašo Jolanta Širkaitė, pasiturintys tėvai į Bernardinų sodą vaikus vedavo pasiklaudyti muzikos, kartais palepindavo už 5 kp. nupirkę vaikams sūpynių ir karuselių teigiamą džiaugsmą, o vėliau, matyt, pieno paviljone visi pasivaišindavo rūgpieniu su cukrumi ir cinamonu.

Bernardinų ir Botanikos sodai pritraukdavo įvairių pažiūrų ir poreikių miestiečius. Išėjimą į parką, apskritai į viešumą, galime palyginti su neįprasto teatro scena, kurioje persipina aktoriai ir publika. Būti atitinkamai apsirengus, paskanauti ledų, paskaityti laikraštį ant nuošalesnio suoliuko – reiškė tuo pat metu būti ir „visuomenės aktoriais“, ir „publika“, – mat esi priverstas stebėti ir vertinti aplinkinius. XX a. pradžioje į šią viešą sceną pirmąsyk įžengė ir nauji veikėjai: pavienės moterys, išrinkti politikai, buržuazija, darbininkai ir visuomenės reformatoriai. Todėl nenuostabu, kad iš tokių parkų vakarais sklido garsi, galbūt kam nors ir nepadori muzika bei besilinksminančiųjų šurmulyš⁶³, o dienomis labiau pasiturintys tėvai atvedavo savo vaikus pažaisiti ar pasisupti. Vilniaus parkai pritraukdavo daug įvairesnę publiką: kaip matyti iš skelbimo, įklijuoto Vilniaus policijos valdybos fondo byloje, 1903 m. Bernardinų sode Vilniaus miesto tautos blaivybės komitetas nuo gegužės 14 iki rugpjūčio 15 d. (šventinėmis, sekmadieniais ir oficialių švenčių dienomis – išskyrus dienas, kai už vaikščiojimą renkamas mokestis) rengė nemokamus Karinio orkestro pasirodymus. Veikė ir laikina arbatinė, kurioje buvo galima nusipirkti ir gaivinamųjų gėrimų. Blaivios linksmybės žadamos 16–20 val., o nuo liepos 15 d. – ir iki 21 val.⁶⁴

Šidlauskui patikęs išpuoselėtasis Botanikos sodas buvo privati teritorija, kurioje buvo galima plačia pramoginės kultūros panorama: XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Vakaruose gimusiu kabaretu, menestreliu, burleska, vodeviliu ir kitomis modernios visuomenės pramogomis, rodančiomis, jog laisvalaikis ir pramogos po truputį tapo masinės, dažnam prieinamos. Nors už įėjimą į Botanikos sodą reikėjo mokėti po 3 kap., o vakarais koncerto metu – 20 kap., ant pilies kalno patekti galėjai už 3 kap.⁶⁵, o į Vingio giraitę – už 5 kap., ir tai nebuvo kliūtis sutraukti minias žmonių. Vis dėlto mokami įėjimai bent jau pačioje XX a. pradžioje reiškė, kad parkai kurį laiką nebuvo proletariato laisvalaikio vieta. 1899 m. pirštinių mezgėjos uždirbdavo po 3–6 rb. per mėnesį, o darbo užmokestis buvo išmokamas du kartus per metus. Netgi geriausios mezgėjos, dirbusios Jarošinskio krautuvėje, uždirbdavo 12–15 rb. per mėnesį. Batsiuviai uždirbdavo 12–16 rb., amatininkai-pameistriai – iki 4 rb., iš kurių pusę atiduodavo meistrui už maistą. Kepėjų užmokestis siekė 9 rb. Geriausiai apmokami pardavėjai vyrai gaudavo 250–350 rb. per metus. Tarnai – nuo 120 iki 300 rb.⁶⁶

Tai buvo viena priežasčių, kodėl dalis miestiečių atšilus orams mieliau rinkosi ne tokioje išpuoselėtoje miesto gamtoje ar vyko užmiestin. „Kaip buvau žadėjęs 21 val. užėjau prie daboklininkų. Atsigėrę arbatos visi 11 asmenų nuo kalno žiūrėjome į laidomas spalvotas ugnis. Atrodė labai gražiai. Grįždami sustojome žemesnėj aikštelėj ir žaidėme „Katę-pelę“. Namie žaidėme „Nuomones“ ir „Klausimus“ veik iki 2 nakties.“⁶⁷ Arba svečiuojantis būdavo nusprendžiama vėl vykti užmiestin arba pas ką nors kitą į svečius.

Pavakarėj apsilankiau prie Landsbergių Gabrielių. Tuo namiškiai (tėvai, vaikai Stasė, Gaba, Zosė, Vytautas), Pleirytė, Jakstyras, intendantūros valdininkas Grigaitis, Putrementas, L. ir aš traukėme Antakalniu link karo ligoninės, miškuotan kalnan. Rinkome uogas, svaidėmės kankorėžiais, žaidėme. Juo toliau, tuo kompanija darėsi linksmesnė. Visi be L. su sese ir Stasės siekėme Bukausko slėnio. Prieš brėkstant žingsniavome keliu Antakalnio link[,] lipome kalnan ir šūkaudami suradome paliktuosius. Aš labiausiai laikiaus Gabos. Be Stasės ir Žemkalnio sesers visi užsuko prie manęs. Sodne pavaišinau alumi, arbata su piragaičiais. Suėjome trobon. Išvaikščiojo namon pusnakčia.⁶⁸

Anot Kazio Binkio prisiminimų, dažnai buvo linksminamasi Panerio ir Šeškinės aukštumose ar Užvingio miškingose vietose:

Pavasari šventadieniais Panerio kalnai (lenkiškai Ponary!), Šeškinės aukštumos (lenkiškai Szeszkinia!), Užvingio pušynas ar Antakalnio (lenkiškai Antokol!) apaugęs miškais kalnagubrys aidėte aidėdavo lietuviškomis dainomis. Niekas Vilniuje nemokėdavo taip gražiai padainuoti, kaip atėjęs iš Lietuvos sodžių jaunimas. Dainuodavo tada daugiausia ne iš natų, bet sodietiškąs daineles sodietiškai ir dainuodavo: vienas veda, kiti pritaria.⁶⁹

„Pildydamas pažadą keliauju prie Bronės Urbonavičaitės. Išsėdęs iš arklinės ir pasiekęs gelžkelį manibruojančiu traukiniu atsidūriau ties jos buto linija. Buvo kitų svečių. Pasišnekėję išėjome sodnan ir valgėme aviečių, ašoklių, serbentų, trešnių, vyšnių, žirnių.“⁷⁰ Dienoraščio autorius dažnai mini gėręs arbatą, valgęs rūgpieni⁷¹, „naikines“ obuolius ir kriaušes⁷² – to meto skanumyną buvo galima užsisakyti ir miesto kavinėse, dažnai patiekiami su sezoniškomis uogomis, pavyzdžiui, žemuogėmis. Šio

socialinio sluoksnio – jauni inteligentai – vilniečiai dažnai svečiuose, kaip ir mieste, vaišindavosi ir valgydavo gana paprastai, jų patiekalai nepanašėjo į Vilniaus viešbučiuose ir restoranuose dominavusią prancūziškąją *cuisine bourgeoise*. „Pietus“, prabangesnius ar sotesnius patiekalus, Šidlauskas mini bemaž tik kartą – pažįstamų vestuvėse.

Kalbant apie miesto parkus ir žaliąsias vietas būtina paminėti, kad šiltuoju metų laiku dauguma miestiečių šeimų stengdavosi apleisti miestą ir išvykti į kaimą ar dvarą. Šidlausko minėtas geležinkelis ne tik sudarė sąlygas miestui neatsilikti nuo bendrų kultūrinių tendencijų, – vilniečiams tai buvo įrankis efektyviau disponuoti savo laiku. Geležinkelis ir kitos komunikacijos sukūrė naują kultūrinį fenomeną: miestiečių vasarojimą užmiestyje, vykimą į vasarnamius, dvarus ar *na dačiu*.

Terminas *дача* paplito jau XIX a. Rusijoje, kai reikėjo apibūdinti naują visuomenės fenomeną: miestiečių vasarojimą užmiestyje, – ne nuosavame name, o nuomojamame. Jau XIX a. pabaigoje aprašomi vasarotojai, kurie ekonomiškai, kultūriškai ir socialiai liko ištikimi miestui. Į vasarvietes „dačnikai“ vykdavo dažnai motyvuodami ekonomine nauda ir sveikatos pataisymu. „Dačnikai“ ekonomiškai, kultūriškai ir socialiai liko ištikimi miestui. Jie nebūtinai priklausė turtingiems buržua, veikiau viduriniam ar smulkiąjam miestiečių sluoksniui, bent jau provincijoje neturinčiam nekilnojamo turto⁷³. Atvykus į kaimą pasikeičia apranga, maistas, šeimyniniai santykiai – bent jau taip matome iš to meto literatų, kurių mums prieinamiausias Antonas Čechovas, tekstuose. Vis dėlto nepasikeičia svarbiausia – šie vasarotojai visada yra miestiečiai, atsinešantis iš miesto kultūrinį, ekonominį ir socialinį šleifą. Paprastai tokių namų savininkai buvo buržua ar komercinę sėkmę patyrę inteligentai, taip pat pamažu savo socialines pozicijas prarandantys dvarininkai, priimantys ir išlaikantys savo svečius, draugus ir pažįstamus. Taip prisimenamas ir Teresės Goesytės erdvių namų svetingumas:

Visais laikais čia spietėsi plačios apylinkės lietuviškas jaunimas, o vasaros atostogų metu kasmet susiburdavo iš daugelio aukštųjų mokyklų nemažas būrys lietuviškos studentijos, tarp kitų Povilas Višinskis, Adomas Varnas, Vladas Požėla, Zigmąs Skirgaila, Augustinas Janulaitis ir kt., o ir a. a. prof. Jablonskiui, Žemkalniui-Liandsbergiui, A. Smetonai, Gabrielei Petkevičaitėi šie namai nebuvo svetimi.⁷⁴

Vasaros aistros

Šidlausko pamėgtas kūniškas pramogas visų socialinių sluoksnių atstovams siūlė ir viešnamiai. Modernaus miesto – toks darėsi Vilnius – minioje besiformuojančiai buržuazijai ir fabrių darbininkams, čia dislokuotiems kareiviams ir besimokantiems vyresnių klasių gimnazistams, trumpam į turgų ar sezoniniam darbui atvykstantiems kaimiečiams, įvairiausiems miesto svečiams Vilnius atveria dar vieną – seksualinę – dimensiją. Ji plečiasi taip pat sparčiai, kaip ir pats miestas: 1889 m. užfiksuota 212 oficialių prostitučių⁷⁵, 1902 m. – 378, dar po metų – 614⁷⁶. Oficialiu požiūriu, viešnamiai kvietė į „iškrypusias ir nesveikas“ praktikas, kenkiančias valstybės pavaldinių moralei ir sveikatai. Kita vertus, iš to meto dokumentų matyti, kad viešnamių lankymas vedusiems vyrams ar jaunuoliams – kitaip negu čia dirbusioms moterims, – nemesdavo jokios stigmatizuojančios žymės. Žinia, kaitrią vasarą užsukti į dažną Vilniaus viešnamį – įsikūrusį tamsiose, drėgnose, purvinose, nevėdinamose

patalpose, apstatytose senais ir lūžtančiais baldais – sunkiai suvokiamas laisvalaikio ir gelbėjimosi nuo vasaros sprendimas. Juk, miesto medicinos komisijos teigimu, pigios klasės viešnamiuose (jų būta daugiausiai) prostitučių skaičius svyravo nuo 7 iki 15. Jos vertėsi arba labai mažose „kamarėlėse“, arba jų lovos buvo vienoje didelėje patalpoje, tarpusavyje atskirtos lubų nesiekiančiomis širmomis.

Nors Šidlausko dienoraštyje akivaizdžių užuominų apie lankymąsi tokiose vietose nerasta, tačiau intymieji to metų vyrų ir moterų vaidmenų skirtumai akivaizdūs iš dienoraštyje aprašomo jo ir Elenos Artišauskienės, vedusios ir vyresnės moters, romano. „Sugrižęs namon radau pas šeimininkę nepažįstamą man Eleną Artišauskienę. Gyvenanti pas pulkininką Makarską; vyras Amerikoj. Kilimo nuo Seirijų; kalba gražiai lietuviškai. Linksma, simpatinga, storoka. Laike arbatos ir po jos svaidėvos lapais, flirtavo.“⁷⁷ Nors pastaroji ir pradeda vilionę, tačiau akis į akį susitikti ypač jai sudėtinga – socialinio ceremonialo reikalavusiose miesto viešosiose vietose, pavyzdžiui, skvere ar parke vienu du „padoru“ pasėdėti tik pusvalandį⁷⁸. Kelionę į pasimatymą moteris (tiesa, kalbame apie vedusios moters romaną) taip pat turinti įvairiai maskuoti, eiti ratais, neprasitarti net draugėms: „17 val. buvo sutartas pasimatymas su E. Artišauskiene. Pasivėlino visais trimis valandos bertainiais, nes sutrukdžiusi apsilankiusi draugė“⁷⁹. Dėl šios priežasties *tute-a-tute* vyksta atokiuose miesto priemiesčiuose, pavyzdžiui, dabartinių Karoliniškių miškuose ar ant Užupio kalnų, kur galima netrukdomai glamonėtis ir bučiuotis⁸⁰.

Džiaugėvos vietų vaizdų gražumu. Krūmų klajumėlė susėdova pailsėtų. Praėjo kažkoks asmuo, kurį paskaitėva žemės savininku. Palipusiu aukščiau užėmėva policija. Jau brėško. Glamonėjavos. Ji labai aistringa, meili. Keldamasi išgirdau užpakaly balsą, reikalaujant eiti policijon: jis esąs slaptosios policijos agentas ir mudu sekęs jau nuo Žvėryno tvoros. Mano bendrė labai nusigando – labiausiai, kad nesužinotų namiškiai. Raminau ją ir derybomis su subjektu artinausi prie jo; tas matomai bijodamas pamatyti revolverį, traukėsi atgal. Gavęs 3 rb. atstojo. Vėliau patyriau, kad čia slankiojama tam tikrų aferistų!⁸¹

Autoriaus minimas aferistas, uždarbiaujantis iš kitų, šiuo atveju ponios Artišauskienės, baimių – kiek sutirštinus spalvas – galėtų būti priskirtas prie miesto drausmės ir tvarkos nesilaikančių chuliganų. Į pastarųjų grubų elgesį, kenkimą „padoriems“ miestiečiams XX a. pradžioje siūlome žiūrėti kaip į „socialinio banditizmo“ reiškinį, kurio atstovai savo „necivilizuotu“ elgesiu rodė „kultūringajai“ visuomenei, kad ne tik ji gali nustatyti socialines normas ir disciplinuoti likusius visuomenės narius.

Dienoraštis fiksuoja ir pokyčius privačiame laisvalaikyje, pavyzdžiui, minėdamas XX a. pradžioje pianiną po truputį keičiantį gramofoną. Tuo metu gyvos muzikos ar garso reprodukcijos klausymas, ypač atostogaujant priemiesčiuose, buvo viena iš daugelio linksmybių, proga susirinkti ir socializuotis. „18 val. apsiradan prie Urbanavičių. Nepažįstamų buvo panelės Bronė, Zosė ir Marija Malavičaitė, kariūnas Sapkauskis. Užkandę sodne įvairių uogų bute klausėmės muzikos, žaidėme, juokavome. Protarpiais šokome. Išėjo tikras mergų vakaras. Išsiskirstėme po vakarienės.“⁸²

Šidlausko dienoraščio įrašai apima 1906–1908 m., per kuriuos jis dažnai ilgesniam laikui išvykdavo iš miesto. Tikriausiai tai priežastis, kodėl pasauliu besidominčio

jaunuolio dienoraštyje neminimas kinas, kurio pirmosios peržiūros mieste rengtos gana nereguliariai, tarsi akcentuojant kinematografo techninę ir moksliską pusę. O XX a. pradžioje stebėtis demonstruojamais technologiniais išradimais – kinu, rentgeno aparatu, žemės ūkio naujovėmis, automobilių ar aviacijos šou – traukdavo dažnas. Dažnai šiuos reginius, pavyzdžiui, oro baliono ar lėktuvo skrydį, miestietis galėjo stebėti tiesiog eidamas gatve, pro langą dirbdamas ar gurkšnodamas rūgpienį su žemuogėmis miesto skvere.

¹ Andrzej Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków: Uniwersitas, 1999, p. 13.

² Tokia pat pavasario ruoša užsiėmusį jau 1938 m., Vilnių atsimena ir to meto JIVO aspirantė: Lucy S. Dawidowicz, *Iš tos vietos ir laiko: Atsiminimai, 1938–1947*, iš anglų kalbos vertė Urtė Katinaitė, Vilnius: Garnelis, 2003, p. 113.

³ Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. 1: *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 70, 72.

⁴ Dienoraščio autorius – Domas Šidlauskas-Visuomis. Jis 1898 m. baigė Liepojos gimnaziją, o neįstojęs į veterinarijos institutą, buvo pašauktas į karinę tarnybą Vilniuje. Po demobilizacijos 1903 m. įstojo į Leipcigo universitetą, kuriame iš pradžių studijavo filosofiją, indologiją ir Azijos religijas, vėliau perėjo į Leipcigo aukštąją prekybos mokyklą. Po metų grįžo į Vilnių, mobilizuotas į carinę kariuomenę, iš kurios pabėgo į Vokietiją. Bostono enciklopedijoje teigiama, kad 1905–1906 m. jis „iš Vokietijos siuntė ginklus Lietuvos revoliucijai“, 1906 m. grįžo į Lietuvą. Čia buvo suimtas, nubaustas kalėti, vėliau amnestuotas.

LMAVB RS saugomas Visuomio dienoraščio fragmentas apima porevoliucinius 1906–1908 m. – jį skaitant atsiveria labai veiklaus kairiųjų pažiūrų jaunuolio portretas. Vilniuje jis darbavosi ir *Vilniaus žinių*, ir *Naujosios gadynės* redakcijose, bičiuliausi su Antanu Smetona ir broliais Vileišiais, svečiavosi pas Jyzefą Piłsudskį, nevengė ir konspiracinės veiklos (bičiuliauti su „politiniais“, apmokyti ginkluotas revoliucionierių grupeles ar su tokia grupele apiplėšti spaustuvę, kurioje konfiskuotas LSDP kalendorius, vadovauti ginkluotai „Bundo“ kuopai, laukiant numanomo pogromo). Net savo butą Antakalnyje jis įvertinęs pagal patogumą konspiracijai, mat čia galima ateiti Neries pakrante, gatvele ar net persikėlus per upę. Po poros metų jis tapo lietuvių kooperatyvų instruktoriumi. Mįslinga, kad 1912 m. jis, nuo religijos laikęsis atokiai, pradėjo kurti naują, pavadinta visuomybe. Jos pagrindas – baltų tikėjimo ir etinio gyvenimo interpretacijos, derintos su budizmu. Galiausiai jis 1929 m. Dusetose įkūrė naujos religijos centrą, miškus tarp Sartų, Zadujojo ir Zalvio ežerų pavadino Romuva, o Ataugo miško apylinkę – Romuvos vasarviete.

1906–1908 m. dienoraštyje apie šią veiklą informacijos beveik nerasime, tačiau atsiveria paveikslas labai komunikabilaus ir pramogas mėgstančio jaunuolio, kuris nesivaržęs moterų, dažnai pas jas svečiuodavęsis, beveik kiekvieną dieną susitikdavęs vis su kitomis, o vienos jų, Polkovkaitės iš Panevėžio, net motina jį pageidavusi matyti savo žentu, kuriuo jis buvo „dar nelinkęs tapti“.

⁵ Domas Šidlauskis-Visuomis, *Atsiminimai*, in: LMAVB RS, f. 12, b. 2228, l. 5.

⁶ *Ibid.*, l. 40.

⁷ *Ibid.*, l. 39.

⁸ Ona Puidienė, *Vilnius ir dr. J. Basanavičius (Atsiminimai)*, in: *LMAVB RS*, f. 131, b. 424, l. 6.

⁹ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 7.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, l. 8.

¹² *Ibid.*, l. 10.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Grafas, generolas leitenantas Dmitrijus Mavrosas dab. Gedimino prospekte buvo pasistatęs du namus: 1873 m. Gedimino pr. 9, o 1887 m. – pastatą, kurio numeris 26-28. Panašu, kad klubas buvo įsikūręs būtent čia.

¹⁵ Plg. Sharon Marcus, *Apartment Stories: City and Home in Nineteenth-Century Paris and London*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999, p. 152.

¹⁶ Cit. iš: И. Розентал, *И вот общественное мнение! Клубы в истории российской общестственности. Конец XVIII – начало XX веков*, Москва: Новый хронограф, 2007, p. 140.

¹⁷ A. Paulovskis, „Darbo balso“ redakcijai. Kortos, 1918, in: *LMAVB RS*, f. 54, b. 1141, l. 1.

¹⁸ Aptariamų laikotarpiu Vilniuje galėjo būti bent du Korwinai-Milewskiai: broliai Ipolitas ir Ignacas. Kadangi skunde įrašyta tik pirmojo vardo raidė, tai tiksliau identifikuoti sunku.

¹⁹ *LVIA*, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 50.

²⁰ *Ibid.*, l. 47v-48.

²¹ *Ibid.*, l. 37v.

²² Plg. *Food and the City in Europe since 1800*, ed. Peter J. Atkins, Peter Lummel and Derek J. Oddy, Aldershot, Burlington: Ashgate, 2007, p. 216.

²³ Jonas Basanavičius, *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, 1851-1922*, tekstą parengė Gražina Pruskuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 175.

²⁴ *LVIA*, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 32 v.

²⁵ Plg. *LMAVB RS*, f. 29, b. 192, l. 5r-15v.

²⁶ Plg. Andrzej Romanowski, *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach Litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864-1904*, Kraków: Universitas, 2003, p. 434-436.

²⁷ LMAVB RS, f. 29, b. 192, l. 6r.

²⁸ Andrzej Romanowski, *op. cit.*, p. 435-436.

²⁹ LMAVB RS, f. 29, b. 192, l. 5r.

³⁰ *Ibid.*, l. 6r.

³¹ *Ibid.*, l. 5r.

³² Cit. iš: Andrzej Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków: Universitas, 1999, p. 355.

³³ Plg. LMAVB RS, f. 10, b. 27, l. 15.

³⁴ LVIA, f. 994, ap. 1, b. 2, l. 131.

³⁵ *Ibid.*, l. 36v.

³⁶ Plg. LMAVB RS, f. 10, b. 27, l. 17v.

³⁷ Jolanta Širkaitė, „Sofijos Romerienės vaikystės ir jaunystės Vilnius“, in: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*, sudarytojas Vidmantas Jankauskas, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 29), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 60.

³⁸ Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius: Charibdė, 1998, p. 112.

³⁹ *Северо-западное слово*, 1904-11-19, p. 1.

⁴⁰ *Виленский Вестникъ*, 1907-04-27, p. 1, 4.

⁴¹ Plg. *Виленский Куреръ „Наша Копейка“*, 1914-01-04, p. 1.

⁴² Plg. *Ibid.*, 1914-01-01, p. 1.

⁴³ Plg. *Ibid.*, 1914-01-04, p. 1.

⁴⁴ Plg. *Ibid.*; *Виленский Вестникъ*, 1907-0-27, p. 1, 4.

⁴⁵ *Северо-западное слово*, 1904-04-03, p. 1.

⁴⁶ *Виленский Куреръ „Наша Копейка“*, 1914-02-03, p. 1, 3.

⁴⁷ *Северо-западное слово*, 1904-11-19, p. 1.

⁴⁸ *Ibid.*, 1904-01-01, p. 1, 5.

⁴⁹ *Ibid.*, 1904-02-20, p. 1.

⁵⁰ *Виленский Курьер „Наша Копейка“*, 1914-06-03, p. 1.

⁵¹ *Ibid.*, 1914-01-01, p. 1.

⁵² *Северо-западное слово*, 1904-01-04, p. 1.

⁵³ *Goniec wileński*, 1909-02-06.

⁵⁴ Ferdynand Ruszczyc, *Dziennik*, t. 1, Warszawa: Secesja, 1994, p. 229.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 231.

⁵⁶ Plg. *Ibid.*, p. 225, 252, 253.

⁵⁷ Jolanta Širkaitė, *op. cit.*, p. 60.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Plg. Ferdynand Ruszczyc, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁰ Laima Laučkaitė, „Užmirštas medinis Vilnius = The Forgotten Wooden Vilnius“, in: Andrius Surgailis, *Medinis Vilnius*, sudarytoja Laima Laučkaitė, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 8; *Kurjer Litewski*, 1907-08-31 (9-13), p. 1.

⁶¹ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 41.

⁶² *Ibid.*, l. 13.

⁶³ Tokią „nepadorią“ muziką, sklindančią iš Vilniaus Bernardinų sodo, girdėjo ir klasikinio prieškario Lietuvos literatūros kūrinio herojus. Pirmąkart prieškario Vilnių (ir apskritai didesnę miestą) aplankęs drovus kunigų seminarijos studentas prasitaria: „vakare, eidamas pro katedrą, jis girdėjo Bernardinų sode tokią muziką, kokios dar niekad nebuvo girdėjęs. Bet jam, sutanotam, ten vaikščioti netiko“; plg. Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 133. Galime pastebėti, kad autorius bus veikiausiai sumaišęs Botanikos ir Bernardinų sodus (vargu, ar pastarojo muziką nuo Katedros išgirstum), o romano herojus, eidamas pro Vilniaus šventovę veikiausiai girdėjo iš šalia pat Katedros įsikūrusio Celėtnik (Veršynas), B. Kulašinsko kavinės ir cukrainės, anot reklamos, vienintelio to meto Vilniuje europietiško paviljono, kuriame grodavo net 35 muzikantų orkestras, skleidžiamą „nepadorią“ muziką.

⁶⁴ *LVIA*, f. 420, ap. 2, b. 261, l. 975.

⁶⁵ *Vienybė lietuvininkų*, 1903-08, Nr. 34, p. 401.

⁶⁶ Plg. Juozas Jurginis, Vytautas Merkys, Adolfas Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija: Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR mokslų akademija, Istorijos institutas, 1968, p. 307.

⁶⁷ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 10.

⁶⁸ *Ibid.*, l. 11.

⁶⁹ Kazys Binkis, „Vilniuje prieš 20 metų“, in: *Jaunoji Lietuva*, 1934, Nr. 40, p. 644.

⁷⁰ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 11.

⁷¹ *Ibid.*, l. 12.

⁷² *Ibid.*, l. 13, 40.

⁷³ Anksčiausias rastas skelbimas apie nuomojamus vasarnamius ir vasaros sezono atidarymą buvo net vasario mėnesio laikraštyje: *Съверо-Западное Слово*, 1905-0-10, Nr. 2215, p. 1. Žinoma, per visą sezoną tokių skelbimų vis gausėjo.

⁷⁴ Įvairių autorių straipsniai apie lietuves moteris ir jų visuomeninę veiklą, in: *LMAB RS*, f. 12, b. 3078, l. 33.

⁷⁵ Pagal šią statistiką Vilnius panašus į Kronštata (219), Charkovą (211), Rostovą (212), tačiau atsilieka nuo Kazanės (304), Odesos (422), Rygos (461), Nižnij Novgorodo (662) ir yra visiškai lenkiamas Varšuvos (962), Maskvos (1068) ar Peterburgo (2231); plg. Jolanta Sikorska-Kulesza, *Zło tolerowane: Prostytucja w Krylestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa: MADA, 2004, p. 216–217. Oficialusis prostitučių skaičius, gautas sudėjus pavienes ir viešnamiuose dirbančias – tik kontekstinis orientyras, kurį vertinti reiktų atsargiai, mat net amžininkai teigė, kad tikrieji prostitučių skaičiai turėtų būti kelis ar net dešimt kartų didesni. Anot lietuviško laikraščio apžvalgininko, „pagal atskaita Vilniaus miesto rodos, mieste yra 13 paleistuvystes namu užlaikomu su miesto daleidimu, pereituose gi metuose policija užtiko 18 paslaptu, o be abejones tokiu paleistuvystes namu yra daugiau negu mokyklu. Po policijos kontrole yra paleistuvaujancziu merginu: gyvenancziu paleistuvystes namuose 414 ir 244 pavieniai gyvenancziu. O kiek tuo užsiima slapta, be valdžiu žinios, to niekas nežino. Suskaicius visas, be abejones pasirodytu Vilniuje 10 syk daugiau paleistuvaujancziu merginu negu mokintoju“ (*Lietuva*, 1902-05-30, p. 1).

⁷⁶ Vilniaus miesto medicininės policijos komisijos raportas Jo didenybei ponui Vilniaus policmeisteriui, in: *LVIA*, f. 420, ap. 2, b. 880, l. 18.

⁷⁷ *LMAVB RS*, f. 12, b. 2228, l. 12.

⁷⁸ *Ibid.*, l. 13.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*, l. 12.

